

УДК 327.8

Лідерство США в умовах глобальних трансформацій

Наталія Мельничук,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується феномен міжнародно-політичного лідерства США в сучасній системі міжнародних відносин. Показано, що, не дивлячись на серйозні виклики лідерству США, Америка залишається беззаперечним лідером в економічній, політичній, науково-технологічній та військовій сферах.

Ключові слова: США, лідерство, гегемонія, баланс сил, міжнародна система, домінування, сила.

The phenomenon of USA's international and political leadership in modern system of international relations is examined in the article.

It is shown that, despite the serious challenges to the leadership of USA, America is still the undisputed leader in the economic, political, scientific, technological and military spheres.

Keywords: *USA, leadership, hegemony, balance of forces, the international system, dominance, power.*

В статтє исслєдуєтєся фєномен мєждународнє-политическєго лїдєрствє СШє в соврємєннєй систємє мєждународнєх отнєшєнїєй. Показано, что, несмотря на серьезные вызовы лїдєрствєу СШє, Америка остєетєся бєспєорнєм лїдєром в єкономическєй, политическєй, научнє-технологическєй и военнєй сфєрах.

Ключєвыє словє: *СШє, лїдєрствє, гєгємонїє, бєлєнє сил, мєждународнєє систємє, доминированїє, силє.*

Закінчення біполярного протистояння в ході холодної війни призвело до руйнування напруженої, але стабільної міжнародної системи, що існувала тривалий час. Сучасна міжнародна політична ситуація демонструє домінування Сполучених Штатів Америки і дозволяє зробити висновок про формування держави-гегемона, проте питання про розподіл політичного впливу в сучасних міжнародних відносинах і перспективах зміни співвідношення сил у майбутньому є дискусійними. При цьому сучасна система міжнародних відносин залишається нестабільною, а лідерство США піддається випробуванням множинністю та строкатістю учасників міжнародних відносин. Таким чином, стає актуальним аналіз розстановки сил у міжнародних відносинах і перспектив лідерства США [1].

Метою статті є дослідження сучасних та прогнозних тенденцій лідерства на міжнародній арені в цілому та лідерства США зокрема.

Глобальний характер змін, що відбуваються в світі, дозволяє говорити про трансформацію сучасної системи міжнародних відносин. З одного боку, новій системі міжнародних відносин притаманна велика ступінь раціональності, що проявляється у прагненні глобального лідера США регулювати міжнародні відносини на основі власних уявлень і інтересів. З іншого боку, світове співтовариство є свідками зростаючої хаотичності міжнародних відносин, що випливає з самої природи міжнародної системи. При цьому хаотичність розвивається як протипага тенденції до жорсткої раціоналізації та впорядкованості. Поєднання цих двох тенденцій призводить до трансформації „класичних” міждержавних відносин в те, що на початку ХХІ століття отримало назву „світова політика” [2]. Під впливом децентралізації світової системи сучасна міждержавна ієрархія стає менш жорсткою. Але її розм'якшення йде не тільки і не стільки по лінії зміни співвідношень можливостей між провідними державами. Прогнозоване зменшення впливу США може відбуватися не в результаті захоплення, скажімо, Китаєм місця лідера, що належить сьогодні

Сполученим Штатам, а за рахунок обмеження ефективності політики США „зонами неприйняття” невдоволеними державами, що розвиваються.

На сьогодні констатуємо, що країни Азії не лише нарощують здатність „м'яко бойкотувати” політику великих держав, а й вчаться впливати на цю політику „зсередини” самих великих країн за рахунок міграції азійського населення в держави-лідери, зокрема в США та використання мігрантами різноманітних форм тиску на приймаючі країни. Саме по собі виникнення „зон неприйняття” (наприклад, в особі частини ісламського світу) неоліберальної демократії, що нав'язується США, є симптомом появи в міжнародній системі свого роду „всесвітнього підпілля” - яке і повинно було рано чи пізно виникнути в „світовому суспільстві” як реакція на репресії „світового верху” [3, с. 388].

На думку відомого американського вченого Дж. Айкенбері, лідерство являє собою владу або силу. Здійснювати лідерство - значить змушувати інших робити те, що в іншому випадку вони робити не стали б. Лідерство передбачає можливість одного прямо або побічно формувати інтереси і впливати на дії іншого [4, с. 390]. „При цьому вплив і формування інтересів іншого необов'язково відбувається силовим шляхом”, - зазначає Ф. Белоу, а також може відбуватися за допомогою ідеологічного тиску [5, с. 5]. В цьому контексті необхідно зазначити, що ситуація, при якій в системі міжнародних відносин існує суб'єкт, „що є досить сильним, щоб стверджувати основні правила, що регулюють міжнародні відносини” [6, с. 32], отримала назву „гегемонії”.

За своєю суттю і якісним характеристикам поняття „лідерство” і „лідер” схожі з поняттями „гегемонії” і „гегемона”, за винятком асоціації останніх з „домінуванням”, що надає їм негативну конотацію. Однак така асоціація представляється не зовсім правильною. „Домінування” є лише одним з різновидів гегемонії або лідерства і характеризується імперським типом поведінки держави. Багато авторів вказують на те, що домінування ґрунтується на односторонньому застосуванні сили і як поняття є набагато ширшим за змістом, ніж гегемонія [7]. Однак такі автори, як Ф. Белоу та Я. Вінер, висловлюють іншу точку зору, згідно з якою гегемонія є лише різновидом лідерства (hegemonic leadership), представляючи собою жорстку імперську політику держави-лідера [8, с. 233]. По суті, Ф. Белоу поєднує поняття „домінування” і „лідерства”, що є не зовсім правомірним. Автор вважає, що вживання термінів гегемонії та лідерства в якості синонімів припустимо.

Ґрунтуючись на визначенні гегемонії, запропонованому Р. Гілпіним, можна в якості однієї з найважливіших характеристик лідерства виділити наявність у потенційного лідера матеріальних ресурсів [9]. Деякі автори пропонують також звернути увагу на здатність суб'єкта впливати за допомогою політичних ідей, тобто ідеології. На думку відомих вчених І. Валлерстайна і Б. Рассета, держава повинна володіти не тільки можливостями - матеріальними, організаційними та ідеологічними, -

а й бажанням здійснювати лідерство [10, с. 535]. На жаль, у науковій літературі спостерігається деяке сум'яття з приводу визначення цієї поведінкової складової лідерства. Проблема полягає в тому, що існує теоретична і практична складність визначення поведінкового параметра, який залежить від сприйняття суб'єктом навколишнього світу.

Згідно з визначенням І. Валлерстайна, основною ознакою держави-гегемона є настільки значний вплив, що союзники гегемона опиняються у становищі клієнтальних держав, а противники гегемона займають оборонну позицію [11, с. 97]. Це визначення застосовне до сучасного становища США у міжнародних відносинах. Світ, в якому існує гегемонія (однополярний світ), є досить стабільним, оскільки домінування однієї держави припиняє боротьбу інших держав. І. Валлерстайн підкреслює, що мова йде виключно про збройну боротьбу, в той час як інші форми протистояння можуть зберігатися [11 с. 327]. Гегемонія є наслідком природних політичних механізмів, однак ті ж закони, які призводять до формування гегемонії, не дозволяють положенню гегемона закріпитися назавжди. Гегемонія є однією із стадій приблизно столітнього циклу розвитку міжнародної системи, яка триває близько 25-50 років [11, с. 347-350].

Завдяки залученню міжнародних інституцій у процеси регулювання відбувається легітимація нового типу лідерства. Це надає структурі міжнародних відносин схожість з „плюралістичною однополярністю”, яка являє собою міжнародну ситуацію, де хоча і присутній лідер, але його лідерство ґрунтується на визнанні з боку інших суб'єктів світової політики. Важливість легітимності лідерства підкреслюють Дж. Айкенбері і Ч. Купчан [12], стверджуючи, що легітимація відносин лідера з іншими суб'єктами має принципове значення для стабільності існуючої системи міжнародних відносин, тому що сприяє створенню режимів та інститутів, з одного боку, і визнанню лідера – з іншого.

Саме так відбувається легітимація лідерства США у відносинах з іншими державами. Як зазначає відомий російський вчений А. Багатуров, „джерелом напрямних імпульсів у світовій політиці виявляються не одноосібно США, а Сполучені Штати в щільному оточенні країн „сімки”, крізь призму або фільтри якої переломлюються, стаючи більш помірними, так чи інакше, змінюючи свою спрямованість, власне американські національні устремління” [13, с. 28]. Сучасна форма лідерства може бути названа інституційною гегемонією [14], що поєднує в собі дві різновекторні тенденції розвитку сучасного світу: раціональну та стихійну. Раціональний початок веде до становлення одноосібного лідерства США; стихійний, вносячи якийсь елемент хаотичності, ініціює процес самоорганізації, який на практиці втілюється в розвитку і зміцненні міжнародного співробітництва [13, с. 39].

Односторонній характер дій США на світовій арені дозволяє говорити про те, що зростає значення індивідуального лідерства в міжнародних

відносинах. Однак дана тенденція розкриває лише частину дійсності. Ретроспективний аналіз механізмів регулювання міжнародних відносин вказує на їх поступальний розвиток у бік збільшення ступеня інституціоналізації. Тому в довгостроковій перспективі спостерігається тенденція до становлення інституційної гегемонії як основи регулювання сучасних міжнародних відносин. Разом з падінням радянського блоку зник головний суперник лідерства США, а новий світовий полюс, який може відновити відносно стабільний баланс сил і прийти на зміну однополярності, ще не активізувався. З цієї причини з початку 90-х рр. ХХ ст. відбулося різке посилення позицій „Рах-Americana” у світі. Свого апогею ця тенденція досягла після подій 11 вересня 2001 р.; остаточно закріпленню домінування США у взаємозалежному світі і завершенню створення „Рах-Americana” до осені 2001 року „перешкоджала” відсутність „спільної загрози”, фактора, який у період „холодної війни” був необхідний для єдності створюваної США системи „відкритих дверей” і використання відповідних зовнішньополітичних інструментів. Відсутність даного чинника в перше десятиліття після „холодної війни” руйнувало атлантичну солідарність, оскільки „без ворожої сили, загрозової обом сторонам, нитки, що їх зв’язують, ніяк не можуть вважатися надійними” [15, с. 35].

Тим часом лідерство у світовій системі не обов’язково передбачає наявність тільки одного лідера. Наявність лідерських якостей характеризується насамперед найвищою (за критеріями свого часу) здатністю країни або кількох країн впливати на формування міжнародного порядку в цілому або його окремих фрагментів. У колі лідерів може бути своя ієрархія.

З позицій лібералізму функцію лідера можна описати як здатність нести відповідальність за формування світового порядку, сприяти чи перешкоджати загальної гармонії міжнародних відносин. З позицій політичного реалізму лідерство визначається жорсткіше - здатність нав’язати свій інтерес в якості інтересу групового (загальносвітового, регіонального). Великі держави в історичному значенні - це держави-лідери, клас міжнародних гравців, який негласно або гласно присвоюється залежно від характеру ролі тієї чи іншої країни в міжнародному порядку.

Історично відносини лідерів складалися непросто: критерії лідерства рухливі, а позиції країн можуть швидко слабшати або руйнуватися. Лідерські амбіції характерні для великого кола держав, а ревності до чужого лідерства є настільки ж конфліктогенними, наскільки агресивними є реакції всіх лідерів разом на спроби будь-яких інших країн оскаржити лідерство. До настання ядерної епохи за лідерство було прийнято воювати, причому регулярно [3].

Для забезпечення стійкого положення гегемона необхідна легітимація - визнання справедливості існуючого світового порядку більшістю основних політичних акторів [13, с. 347]. У сучасних міжнародних відносинах

домінування США регулярно оскаржується, а право США на місце гегемона піддається сумніву. Для значної кількості учасників міжнародних відносин і населення цих країн США асоціюються з пропагандою західного способу життя, демократії і світського універсалізму. Це провокує консервативну реакцію серед як ісламістів, так і європейських вкрай правих партій, яка виражається у відторгненні цінностей світського демократичного суспільства. [16, с. 67-68]. Не визнаючи легітимність положення гегемона, представники цих спільнот відкидають й самі соціально-політичні цінності, на яких ґрунтується його державний устрій. Це виводить конфлікт за рамки простої незгоди з правом гегемона на лідерство і надає йому нову якість цивілізаційно-культурного конфлікту. Реакція на гегемонію є однією з причин протистояння західної і не-західної цивілізацій, про який говорять прихильники поліцивілізаційного підходу. При цьому протистояння гегемонів об'єднує різнорідних супротивників, які часто не мають нічого спільного [17, с. 40].

Російський учений Н. Масон вважає, що положення США як гегемона в сучасних міжнародних відносинах стає все більш нестійким, що пов'язано з низкою внутрішніх чинників, таких як політична інерція холодної війни, втрата деяких якостей, необхідних для утримання положення гегемона, фінансова нестабільність; і зовнішніх - реакція на США, відсутність легітимації існуючого світового порядку і, як наслідок, нездатність США забезпечити при значному руйнівному потенціалі контроль над більш слабкими державами. Невизнання легітимності гегемона деякими учасниками міжнародних відносин у поєднанні з важливістю його стратегічних виборів для нормального розвитку світової системи здатне призвести до зростання нестабільності і конфліктності. Поєднання цих факторів вже зараз створює ситуацію нестабільності, характерну для періоду ослаблення гегемона, і ставить питання про подальший перерозподіл сил у міжнародних відносинах [1].

В даний час виділяють декілька підходів до розуміння того, як здійснюється регулювання сучасних міжнародних відносин. Отримала розвиток концепція однополярного світу. Основним положенням цієї концепції є теза про комплексну перевагу Сполучених Штатів над своїми потенційними противниками за всіма показниками компонентів потужності - економічним, військовим, технологічним, причому як в кількісному, так і в якісному відношенні [18, с. 10].

Критики концепції однополярного світу, у свою чергу, показують, що для сьогоденного світоустрою характерно швидше поєднання елементів однополярності (відрив США) і елементів багатополарності (Сполучені Штати змушені співпрацювати з іншими сильними державами зважаючи на невдоволення їх поведінкою на світовій арені). Таку ситуацію визначають як „одно-багатополарність” (uni-multipolarity). Потреба визначити дійсні контури світу спонукала російського вченого А. Богатурова висунути схему світоустрою, що отримала назву „плюралістичної однополярності”.

Ця структура, за словами автора, складається переважно в рамках вектора однополярного розвитку, але заломлюючись крізь призму оточення США, змінює свою спрямованість, набуваючи елементів багатополарності [19, с. 91].

За нинішніх умов говорять і про „безполарність” або „безполіусність” (nonpolarity) – концепцію, висунуту ще в 2001 р. російським вченим Е. Баталовим. Він підкреслює, що „прийдешній світ не буде – принаймні в осяжній перспективі – ні однополярним, яким він бачиться багатьом на Заході, ні багатополарним, яким його бажали б бачити деякі російські державні діячі та опоненти США в інших країнах” [20, с. 308]. Серед західних вчених тільки в 2008 році з’явилася схожа концепція. Вона пов’язується в основному з роботами Р. Хаасса. Він визнає, що „період стабільної однополярності закінчився, і світ вступив в епоху безполіусного порядку, що характеризується дифузією сили і впливу, а також зростанням числа активних гравців, включаючи недержавних” [21].

Однак не всі дослідники згодні з тим, що в світі відсутні полюси. Прихильники концепції поліцентричності світу вважають, що міжнародні відносини тяжіють до плюралізації, що супроводжується появою і подальшим зміцненням позицій нових акторів на світовій арені. Даний процес впливає на становлення нових центрів. Відбувається розмивання „панування Америки” [22, с. 55]. Прагнення США не тільки грати провідну роль в міжнародних відносинах, диктувати свої умови, а й закріпити лідерство в міжнародному праві характеризує їх зовнішньополітичну діяльність як однополярну. Основою для моделі однополярного світу стала теорія „гегемоністичної стабільності” та концепції рівноваги сил. Прихильники концепції однополярного світу вважають, що США перевершують інші країни в економічній, технологічній та військовій сферах і така перевага сприяє підтримці світу в глобальному масштабі. До прихильників цієї моделі відносяться У. Уолфорт, К. Белл, З. Бжезинський.

У зв’язку із загостренням глобальних проблем, появою нових загроз безпеці, таких як міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, внутрішні конфлікти через етнічну та релігійну ненависті, територіальні суперечки в євроатлантичній зоні, транснаціональна злочинність, наркотрафік, проблеми екології, гуманітарні тощо, необхідним стало міжнародне співробітництво, пошук рішень у рамках багатосторонності. Так, наприклад, не виправдалися надії США на одностороннє вирішення проблем в Афганістані та Іраку [23]. Формування нового світопорядку виявилось складним і суперечливим процесом. Можливо, це свідчення глибинних змін у системі міжнародних відносин, що вимагають відмови від стандартних схем і уявлень про форму світопорядку [24, с. 10].

На думку українського вченого А. Ірхіна, структурування постбіполярної міжнародної системи проходить в умовах, коли США – головний світовий гравець, ЄС – центр економічного зростання і процесів політичної

консолідації в Євразії, Східна Азія – новий економічний гігант, що самостверджуються в нових геополітичних умовах. У коло держав, які претендують на лідерство різного масштабу і характеру, поступово входять інші держави, що дало підстави експертному співтовариству визначити новий блок потенційних держав-лідерів – БРІК – Бразилія, Росія, Індія і Китай, іноді розширюваний за рахунок ПАР та БРІКС.

Таким чином, сучасна перехідна епоха міжнародних відносин супроводжується складними і суперечливими процесами співробітництва та конкуренції між учасниками міжнародних відносин. За таких умов переформатування міжнародної системи проходить розробку, концептуальне оформлення, висунення і реалізацію зовнішньополітичних проектів суб'єктів глобальної та регіональної політики. Ці проекти ґрунтуються на двох підходах – універсалістському і сфер впливу. Перший припускає наявність універсального порядку, що формується з одного центру. Парадигма сфер впливу передбачає поліцентричну систему – великі держави формують зони відповідальності, що засновані на різних підходах у сфері безпеки, економіки, державного управління, ідеології та культури. При сучасному співвідношенні військової та економічної потужності існує значний потенціал конфлікту, коли універсальний порядок, заснований на домінуванні США, підривається існуванням поліцентричної системи. У процесі розмивання універсального порядку регіональні держави входять у протистояння, в тому числі, і військові, з США, на які Вашингтон в силу взаємних стримуючих факторів не може відповісти симетрично [25].

Окремого від нашої класифікації розгляду заслуговує концепція лідерства Дж. Модельскі. Вона опосередковано виконує функції, властиві концепції світового лідерства. Ця концепція не має прямого відношення до сучасних політичних реалій, однак абстрактні теоретичні положення можуть бути застосовані для опису актуальної політичної практики. Концепцію світового лідерства Модельскі складно розглядати в контексті еволюції прикладних форм концептуалізації, але загальне значення для створення інформаційного супроводу лідерства США вона безумовно має [26]. На думку Дж. Модельскі, принциповим механізмом еволюції глобальної політики є зліт і занепад світових держав. Система лідерства – необхідний етап розвитку глобальної політики, в рамках якої виникають організації федеративного типу. Таким чином, Дж. Модельскі вказує на закономірність феномена світового лідерства та необхідність наявності лідера в світовій політиці. Опис етапів розвитку феномена світового лідерства має на меті легітимацію дій лідера на кожному з етапів, а також створення необхідного розуміння контексту здійснення світового лідерства, який приховує в собі природну необхідність останнього. Дж. Модельскі представляє майбутнє світового політичного процесу не як взаємодію незалежних акторів, а як відносини в рамках єдиної федерації, на чолі з лідером, що володіє мережами формальних домінуючих позицій

у наднаціональних інститутах. Отже, лідер виходить з тіні і набуває формальних і інституціональних важелів впливу у світі [26].

Таким чином, на найближчу перспективу США залишаться наймогутнішою силою світового співтовариства. Глобальний економічний, технологічний, військовий і дипломатичний вплив США у світі не матиме рівних, як серед інших країн, так і серед міжнародних організацій, що забезпечить їм виняткове становище в системі міжнародних відносин. Весь світ все ще буде бачити в США головного прибічника глобалізації і країну, яка отримала від неї найбільшу користь. На світовій арені збільшиться кількість важливих гравців, які будуть піддавати випробуванню лідерство США, а також тих, що сприятимуть його зміцненню: Китай, Росія, Індія, Мексика і Бразилія; регіональні організації; багатонаціональні корпорації; некомерційні організації. Прогнозується також збільшення антиамериканських настроїв у світі. Однак, на початку третього тисячоліття можна говорити про незаперечне лідерство США в політичному, соціально-економічному, науково-технічному та військовому аспектах. Це дає підстави стверджувати, що Америка керує еволюцією міжнародної системи та продовжує залишатися головним актором на сучасній світовій арені.

Література:

1. **Массон Н. И.** Гегемония, многополярность и неполярность / Н.И. Массон. – [Електронний ресурс] // Известия алтайского государственного университета. – 2009. – Режим доступу : <http://izvestia.asu.ru/2009/4-4/pols/TheNewsOfASU-2009-4-4-pols-02.pdf>.
2. **Темников Д.** Понятие мирового лидерства в современном политическом дискурсе / Денис Темников. – [Електронний ресурс] // Международные процессы. – № 2(29). Май–август 2012. – Режим доступу : <http://www.intertrends.ru/two/007.htm>
3. **Богатуров А.** Лидерство и децентрализация в международной системе / Алексей Богатуров. – [Електронний ресурс] // Международные процессы. № 2(29). Май–август 2012. – Режим доступу : <http://www.intertrends.ru/twelfth/001.htm>
4. **Ikenberry J.** The Future of International Leadership / J. Ikenberry // Political Science Quarterly. – Fall 1996. – No. 3. – P. 385-402.
5. **Bellou F.** Direct and Indirect Leadership: The Case of the US in Bosnia / F. Bellou. – University of Cambridge Press, 1998. – P. 3-18.
6. **Keohane R.** The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977. In Holsti, Ole R, et al, eds. Center for International Relations, 1980.
7. **Min W.** Emergence of Synergistic Hegemony in International Relations / W. Min, M. Waldron – [Електронний ресурс] // Ohio State University. – Режим доступу : www.bme.ohio-state.edu

8. **Wiener J.** „Hegemonic” Leadership: Naked Emperor or the Worship of False Gods? / J.Wiener // *Journal of International Relations*. – 1995. – № 2. – P. 219-243.

9. **Gilpin R.** Power and the Multinational Corporation : The Political Economy of US Foreign Direct Investment/R.Gilpin. – New York, 1975.

10. **Russet B.** World Politics: The Menu for Choice / B.Russet. – New York, 1985.

11. **Валлерстайн И.** Анализ мировых систем и ситуации в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб., 2001.

12. **Ikenberry J.** The Legitimation of Hegemonic Power / J. Ikenberry, C. Kupchan // *World Leadership and Hegemony* / Rapkin D. ed. Boulder, CO, –1990.

13. **Богатуров А. Д.** Плюралистическая однополярность и интересы России / А. Д.Богатуров // *Свободная мысль*. – 1996. – № 2. – С. 24-36.

14. **Keohane R.** After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / R. Keohane. – Princeton, 1984.

15. **Уткин А. И.** Два берега Атлантики / А. И. Уткин // США–Канада : экономика, политика, культура. – 1999. – № 2. – С. 34-43.

16. **Saull R.** Reactionary Blowback. The Uneven Ends of the Cold War and the Origins of Contemporary Conflict in World Politics / R. Saull // *Journal of International Relations*. – 2006. – № 1. – P. 62-86.

17. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М.: ООО ‘Издательство АСТ’, 2003.

18. **Wohlforth W.** The Stability of a Unipolar World / W. Wohlforth // *International Security*. 1999. – Vol.24. – №1. – Summer. – P.5-41.

19. **Богатуров А. Д.** Плюралистическая однополярность // Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: НОФМО, 2002.

20. **Баталов Э. Я.** Новая эпоха – новый мир. „Завтра” началось „вчера” // Баталов Э. Я. Человек, мир, политика. – М.: НОФМО, 2008.

21. **Haass R.** The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance/ R.Haass [Электронный ресурс] // *Foreign Affairs*. – 2008. – May-June. – Режим доступа : <http://www.foreignaffairs.com/articles/63397/richard-n-haass/the-age-of-nonpolarity>.

22. **Waltz K.** Globalization and American Power / K. Waltz // *The National Interest*. – 2000. – Spring. – P. 25-57.

23. **Солянова М. В.** Американские концепции полицентричного мира / М. В. Солянова. – [Электронный ресурс] // *Россия и Америка в XXI веке*. – 2011. – Режим доступа : <http://www.rusus.ru/?act=read&id=232>

24. **Nye Joseph S. (Jr.)** The Future of American Power. Dominance and Decline in Perspective // *Foreign Affairs*. – November/December 2010. – P. 2-12.

25. **Ирхин А. А.** Мировой экономический кризис и процессы формирования новой системы международных отношений (Часть 2) /

И. И. Ирхин. – [Електронний ресурс] / Украина : русское пространство. – Режим доступу : <http://rusprostranstvo.com/article/view/574>.

26. **Модельски Дж.** Эволюция глобальной политики / Дж. Модельски – [Електронний ресурс] / Мировой политический процессор. – Режим доступу : http://www.worldpolit.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=71&Itemid=41.